TARVUZ YETISHTIRISHNING BUGUNGI HOLATI VA URUG‘ TAYYORLASH SIRLARI

Qurbonazarov Suhrob Erkin o‘g‘li
TerDMAU Energetika kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ilmiy adabiyotlar va amaliy tahlillar asosida zamonaviy dehqonchilikda o‘ziga xos o‘rin egallagan urug‘siz (triploid) tarvuz yetishtirishning bugungi kundagi holati, uning genetik hamda biologik xususiyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida tarvuz yetishtirishning real amaliyoti (mahalliy va xorijiy navlar, ularning xususiyatlari) hamda tarvuz urug‘ini tayyorlash, saralash, dorilash va saqlash jarayonlarining ilmiy-amaliy asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda ko‘chat ekish tizimlari, tomchilatib sug‘orish, changlatuvchi navlarni to‘g‘ri joylashtirish va urug‘larga oldindan ishlov berish orqali yuqori hosildorlikka erishish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: urug‘siz tarvuz, triploid, diploid, pollinator, changlanish, mulchalash, urug‘ dorilash, kalibrlash, tomchilatib sug‘orish, navlar.

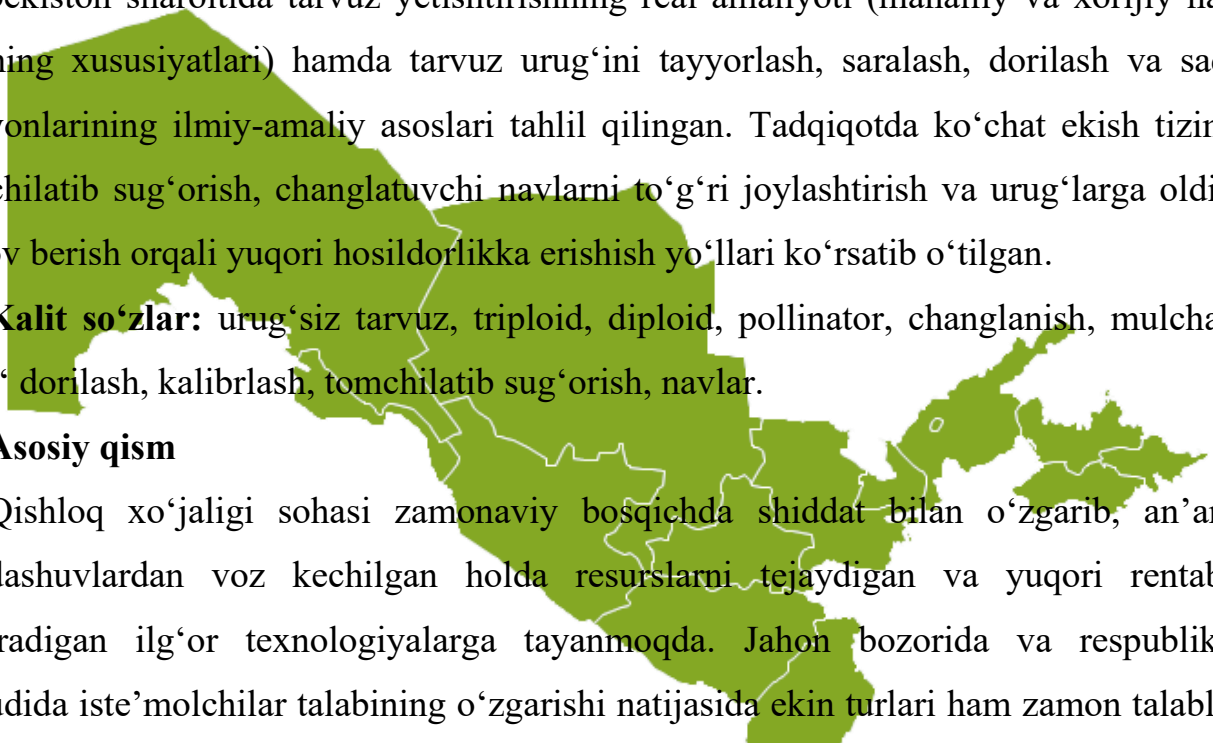

Asosiy qism

Qishloq xo‘jaligi sohasi zamonaviy bosqichda shiddat bilan o‘zgarib, an’anaviy yondashuvlardan voz kechilgan holda resurslarni tejaydigan va yuqori rentabellik keltiradigan ilg‘or texnologiyalarga tayanmoqda. Jahon bozorida va respublikamiz hududida iste’molchilar talabining o‘zgarishi natijasida ekin turlari ham zamon talablariga moslashib bormoqda. Xususan, so‘nggi yillarda iste’mol uchun o‘ta qulay va xaridorgirligi yuqori bo‘lgan urug‘siz (triploid) tarvuzlarni yetishtirishga bo‘lgan qiziqish keskin ortdi. Ushbu yo‘nalishdagi agrotexnik jarayonlarni ilmiy-nazariy va amaliy ma’lumotlar asosida o‘rganish hamda O‘zbekistonning tuproq-iqlim sharoitiga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi [1].

Tadqiqot jarayoni ilmiy-nazariy adabiyotlar tahlili, zamonaviy seleksiya yutuqlari hamda respublikamizdagi qishloq xo‘jaligi amaliyoti ma’lumotlariga tayanib bajarildi. Xususan:

- Urug‘siz tarvuzlarni olishdagi genetik qonuniyatlar (diploid va tetraploid o‘simliklarni chatishtirish orqali triploid organizmni hosil qilish nazariyasi);

- O‘zbekistonda davlat reestriga kiritilgan va amalda keng ekiladigan mahalliy hamda xorijiy tarvuz navlarining agrobiologik xususiyatlari [3];
- Dalada o‘simliklarni joylashtirish sxemalari (3 qator urug‘siz tarvuz va 1 qator changlatuvchi nav);
- Urug‘lik materialini laboratoriya nazoratida saralash, kalibrlash, fungitsidlar bilan dorilash hamda o‘sish stimulyatorlari yordamida ishlash usullari [2, 5, 6, 7];
- Resurs tejamkor texnologiyalar (kassetali ko‘chat yetishtirish, tomchilatib sug‘orish va qora polietilen plyonka ostiga mulchalab ekish) [2].

- ***O‘zbekistonda tarvuz yetishtirishning real holati, turlari va navlari:*** Respublikamizda har yili o‘n minglab gektar maydonlarga poliz ekinlari ekilib, dehqonchilikda yuqori natijalarga erishilmoqda. Bugungi kunda O‘zbekistonda tarvuzning o‘nlab navlari (jumladan, davlat reestriga kiritilgan mahalliy va xorijiy gibrid turlari) rayonlashtirilgan [3]. Xususan, mahalliy seleksiyaga mansub «Dilnoz», «Manzur», «Qo‘ziboy-30», «Hayit Qora», «Shirin Sharq ne’mati» kabi navlar, shuningdek, xorijdan keltirilgan serhosil *F1* gibridlari o‘zining ta’mi va iqlimga chidamliligi bilan ajralib turadi. Ekinlarni barvaqt pishib yetishtirish uchun esa bugungi kunda issiqxonalarda kassetali ko‘chat usulidan foydalanish hamda qora polietilen plyonka ostiga ekish (mulchalash) keng ommalashgan [1].
- ***Urug‘siz (triploid) tarvuzlarning genetik xususiyatlari va changlanish talabi:*** Nazariy ma’lumotlarga ko‘ra, urug‘siz tarvuzlar tabiatda oddiy yo‘l bilan unib chiqmaydi, balki diploid (2n) va tetraploid (4n) tarvuzlarni o‘zaro chatishtirish orqali hosil qilinadigan triploid (3n) o‘simliklardir. Xromosomalar sonining nomutanosibligi tufayli ular tabiiy steril bo‘lib, urug‘ hosil qila olmaydi. Shu sababli, dalada o‘zaro changlanishni ta’minlash maqsadida urug‘siz tarvuzlar qatoriga maxsus pollinator (urug‘li) navlar (odatda 3:1 nisbatda) aralashtirib ekiladi. Changlanish jarayonida asalarilar hal qiluvchi rol o‘ynagani bois dalalarga maxsus asalari uyalarini qo‘yish amaliyoti yuqori samara beradi [2].
- ***Urug‘ tayyorlash va ishlov berish bosqichlari:*** Nazariy va amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, sifatli urug‘ - kelajak hosilining poydevoridir. Urug‘lik uchun faqat kasallikdan holi, to‘liq pishgan saralangan mevalar olinadi. Maxsus tozalanib quritilgan urug‘lar

kalibrlashdan o‘tkazilib, mayda, puch va nuqsonlilardan tozalanadi. Ekishdan oldin esa zamburug‘li kasalliklarning oldini olish uchun fungitsidlar bilan dorilanadi (etalorlash) hamda o‘sish stimulyatorlari (biologik faol moddalar) yordamida unuvchanligi faollashtiriladi.

Olingan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tarvuz yetishtirish va urug‘ tayyorlash jarayoni bugungi kunda oddiy dehqonchilikdan ilmiy asoslangan texnologik tizimga aylangan. Urug‘siz tarvuz yetishtirishda ekish muddatlarini to‘g‘ri belgilash (changlatuvchi navlarni biroz kechroq yoki bosqichma-bosqich ekish), shuningdek, urug‘larga oldindan to‘g‘ri ishlov berish o‘simlikning tashqi muhit omillariga chidamliligini keskin oshiradi. Resurs tejamkor texnologiyalar (tomchilatib sug‘orish va mulchalash) bilan uyg‘unlashgan bu yondashuv O‘zbekiston fermerlariga suv tanqisligi sharoitida ham iqtisodiy jihatdan yuqori daromad keltirishi amalda o‘z tasdiqini topmoqda [4].

Tarvuz yetishtirish sohasi zamonaviy ilm-fan yutuqlari va agrotexnologiyalarga tayanib rivojlanmoqda. O‘zbekiston sharoitida mavjud mahalliy va xorijiy navlarning xususiyatlarini hisobga olgan holda, urug‘siz tarvuzlarni yetishtirishda genetik qonuniyatlarga amal qilish, to‘g‘ri ekish sxemalarini qo‘llash hamda sifatli urug‘lik tayyorlash (saralash, dorilash va to‘g‘ri saqlash) yuqori sifatli va bozorbop hosil olishning asosiy kafolatidir [5, 6, 7]. Ushbu ilmiy-amaliy tavsiyalarning joriy etilishi ichki va tashqi bozorlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atabayeva H.N., Xudayqulov J.B. – “O‘simlikshunoslik”. Darslik. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2018. 410 bet.

2. X.Ch. Bo‘riyev, A.Ya. Nishonova – “Polizchilik”. Darslik. Toshkent: Navro‘z nashriyoti. 2020. 182 bet.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27.03.2021 yildagi “Qishloq xo‘jaligi ekinlari navlarini sinash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 158-son qarori.

4. Mirzayev S., Matyoqubov B. - Suv resurslaridan samarali foydalanish va innovatsion sug‘orish texnologiyalari. – Toshkent: “Fan”, 2023. – 156 b

5. Росабоев А.Т., Вахобова С.К. Результаты разработки энерго и ресурсосберегающего электрического сортирующего устройство//Аграр соҳа тармоқларида электр энергиясидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш муаммолари: Халқаро илмий-техникавий анжуман материаллари. – Тошкент, 2018. – № 2. – Б. 32-39.

6. Росабоев А.Т., Вахобова С.К. Результаты усовершенствования электрического сортирующего устройства// “Замонавий тадқиқотлар, инновациялар, техника ва технологияларнинг долзарб муаммолари ва ривожланиш тенденциялари” мавзусидаги илмий-техник анжуман материаллари. – Жиззах, 2019. – С. 201-207.

7. Rosaboev A.T, Usmonov I.I. Elektr saralagich qurilmalarining ish organini takomillashtirish yo‘llari// Resurstejamkor va fermerbop qishloq xo‘jalik mashinalarini yaratish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. – Gulbahor, 2020. – B.316-325

8. Rosaboev A.T., Ucmonov I.I. Theoretical study of the technological process of sorting melon seeds in an electric sorting device//Problems of science and practice, tasks and ways to solve them Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference. – Poland, Warsaw, 2022. – pp. 12-17.

